

УДК: 725.947.6

БЕГНАЗАРОВ ШАМШИР МАРИМБАЕВИЧ – Урганч давлат
университети ўқитувчиси, (Ўзбекистон)

КАМОЛИДДИН БЕХЗОД ШАРҚ МИНИАТЮРАСИ САНЪАТИНИНГ ЁШЛАР ЭСТЕТИК ДИДИНИ ТАРБИЯЛАШДАГИ ЎРНИ

Аннотация: Ушбу мақолада Шарқ миниатюраси санъатининг ёшлар одоб-ахлоқи ва эстетик дидни тарбиялашдаги ўрни масалалари ёритилган бўлиб, хусусан Камолiddин Беҳзод ижодининг ёшлар тарбиясидаги аҳамияти таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада ёшлар эстетик ҳамда ахлоқий тарбиясини шаклланиши ва ривожланишида миниатюраси санъатининг таъсирчан хусусиятлари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: миниатюраси санъати, эстетик дид, эстетик тарбия, таълим, тарбия, ахлоқ.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы роли искусства восточной миниатюры в воспитании нравственности и эстетического вкуса молодежи, в частности анализируется значение творчества Камолiddина Беҳзода в воспитании молодежи. Также в статье изучаются эффективные возможности искусства миниатюры в формировании и развитии эстетического и нравственного воспитания молодежи.

Ключевые слова: искусство миниатюры, эстетический вкус, эстетическое воспитание, образование, воспитание, нравственность.

Abstract: This article highlights the role of the art of oriental miniatures in the education of morality and aesthetic taste of youth, in particular, it analyzes the significance of Kamoliddin Bekhzod's creativity in the education of youth. The article also studies the effective possibilities of miniature art in the formation and development of aesthetic and moral education of youth.

Key words: miniature art, aesthetic taste, aesthetic education, education, upbringing, morality.

Миниатюра санъати жаҳон нафис санъатида ноёб ҳодиса бўлиб, бетакрор ва ўзига хос қарашлар унда мужассам. Санъатнинг бу тури Марказий Осиё ва Яқин Шарқдаги халқлар маданияти тараққиёт босқичларида асрлар оша сайқалланган. Унинг асосчиларидан бири эса Камолiddин Беҳзоддир. “Сўнгги йилларда Шарқ миниатюра санъатини ўрганиш билан боғлиқ Н. В. Гильманова, А. Г. Раҳматуллаева ва Б. Б. Ҳожиметовлар диссертациялари муваффақиятли

1-TOM, 11-SON

ёқланди³⁶. Бу эса буюк мусаввир ижодини ўрганиш янги, юқори илмий даражага ўсади, деган умид уйғотади”¹.

XIV-XV асрлар Шарқда илм-фан ва маданиятнинг юксак даражада раванк топганлиги айна чоғда бошқа соҳаларда, хусусан меъморчилик ҳамда тасвирий санъатда ҳам ўз ифодасини топди. Бунда кўп жиҳатдан бу даврда ўлка худудларида ҳукм сурган тинчлик, осойишталикнинг шарофати ҳам катта бўлди. Шу даврда маҳаллий ҳукмдорларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли шаҳарларда ноёб тарихий обидалар, ҳашаматли бинолар, илмий-маданий масканлар, кутубхоналар, масжиду-мадрасалар қад кўтарди. Айниқса халқ ичидан чиққан маҳаллий усталар, наққошлар, кулоллар, заргарлар томонидан юрт довуғини оламга танитган, ажойиб меъморчилик обидалари, тасвирий санъат намуналари яратилди. Бу давр шаҳарсозлигида хом ғишт ва пахсалардан кенг фойдаланилган. Уларнинг шинамлиги ва кўринишини янада кўркамлаштиришда оҳакли қоришмалар ишлатилиб, гажжакдор қилиб ишлов берилган. Қурилган айрим масжидларнинг меҳроблари эса силлиқланган ғиштлар, ўйма ганжлар ва ҳатто тилло сувлари билан ҳам безатилган. Ҳар бир шаҳар марказларида китоб дўконлари, маданий моллар бўлишига алоҳида эътибор қаратилган.²

Буюк мусаввир Беҳзод миниатюра санъатини фақат шаклий жиҳатдан эмас, бетакрор мазмун ва моҳият, фалсафий жиҳатдан ҳам юксак поғонага кўтара олди. Унинг асарлари исломий маданият дурдоналари сифатида Европа тамаддунига ҳам кучли таъсир кўрсатди.³ Камолиддин Беҳзод табиатни тасвирлаш услуби, бўёқлардан фойдаланиш воситалари, расмга олинаётган воқеаларни нозик чизикларда ифодалаш йўллари, инсон кайфияти ва ҳаракатини акс эттира билишдаги усталиги, расм композициясининг кенглиги ва ажойиб эстетик завқ уйғотиши билан миниатюра санъатини янги босқичга кўтарди, унинг тарихида янги давр яратди. Беҳзод ижоди ва меросини ўрганувчи мутахассисларнинг фикрича, унинг ҳозиргача маълум бўлган асарлари тахм. 30та расм ва расмлар туркумидан иборат. Жомий, Бойқаро, Шайбонийхон, Шоҳ Тахмосп тасвирлари,

¹ Гильманова Н. В. *Художественные особенности архитектуры в миниатюре эпохи Темуридов и Бабуридов. Автореферат на соискание ученой степени доктора философии доктора (PhD) по архитектуре.* –Ташкент, 2018.-С. 52; Раҳматуллаева А. Г. *Ўрта аср Шарқ миниатюрасида сюжет ва образлар талқини. (PhD) дисс. автореф.* 2021. -62 б.; Хаджиметов Б. Б. *20- аср охири - 21- аср боши Ўзбекистонда миниатюра рангтасвирини қайта тиклаши жараёни ва ривожланиши масалалари. (PhD) дисс. автореф.* 2022, -62 б.

² Арапов А. «Амир Темура даврида меъморчилик». *Журнал «Мозийдан садо».* 2003. №2. 30-38 бетлар.

³ Пугаченкова Г.А. *Среднеазиатские миниатюры 16-18 веков в избранных образцах.* Ташкент, 1994. — 54 с. — ISBN 5-89890-093-4.

1-TOM, 11-SON

шунингдек, Шарофиддин Али Яздий, А.Жомий, Деҳлавий, Саъдий ва Ганжавий каби мутафаккирларининг асарларига ишланган расм ва миниатюралари бор.

Европа цивилизациясининг сўнгги икки асрда юксак даражада раванк топгани ва кенг кўламда қулоч ёзгани сабаб бўлиб, Ўрта денгиздан Ҳинд уммонига қадар чўзилган улкан ҳудуддаги мумтоз Шарқ тамаддуни жаҳон тарихий-маданий тараққиётидан четга сурилиб қолгандек бўлди. Ўтган ана шу давр ичида VIII-XIX асрларда гуллаб-яшнаган асл санъатни теран бадийликдан маҳрум шунчаки мистика маҳсули деб баҳолаш урфга айланди. Бугунга келиб эса жаҳон маданиятини Ўрта асрлар Шарқ тасвирий санъатисиз тасаввур этиш мумкин эмаслиги аён бўлиб қолди. Шундай экан, ҳозирги санъатшунослар улуг аждодларимиздан қолган бебаҳо меросни, умуминсоний хазинани пухта тадқиқ этмоғи даркор.

Шарқ маданияти жаҳонга асрлар давомида адабиёт, муסיқа, меъморлик, рассомлик ва амалий санъат соҳасида бир-биридан жозибатор, бир-биридан ҳайратланарли, бир-биридан маънодор дурдоналарни тухфа этди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 16 августдаги “Ўзбекистон бадий академияси фаолиятини ривожлантириш ва янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги пқ-3219-сонли⁴, 2020 йил 21 апрелдаги “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги пқ-4688-сонли⁵ қарорлари ҳамда ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг 2021 йил 8 январдаги “Қамолиддин беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 8-сонли қарори⁶ каби меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш даркор.

Эътиборли жиҳати шундаки, Бухородаги Мағоки Атторий масжидию Париждаги Биби Марям ибодатхонаси, Самарқанддаги Регистон мажмуасию Римдаги Ҳазрат Пётр ибодатхонаси икки буюк маданият – насроний Оврўпаси ва мусулмон Шарқининг ўзига хос жиҳатларини мужассам этган. Уларнинг барчаси маънавий аҳамияти, инсон руҳиятига таъсири ва беқиёс гўзаллиги билан жаҳон

⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 34-сон, 876-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.04.2018 й., 06/18/5398/1004-сон, 01.08.2018 й., 06/18/5496/1603-сон; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон; 22.04.2020 й., 07/20/4688/0475-сон; 27.05.2020 й., 07/20/4730/0670-сон; 30.04.2022 й., 07/22/232/0378-сон.

⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.04.2020 й., 07/20/4688/0475-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон

⁶ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2021 й., 09/21/8/0006-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 13.08.2021 й., 09/21/511/0793-сон

1-TOM, 11-SON

маданияти дурдоналари саналади. Европада Ўрта асрларда барпо қилинган мухташам иморатлар ва айни шу даврда Осиёда бунёд этилган обидалар ўртасида нафақат шакл ва меъморий ечимдаги ўхшашлик мавжуд, балки улуғворлиги, кўтаринки туйғуларга йўғрилган атмосфераси билан ҳам ҳамоҳангдир.⁷

Ислом санъатининг асосий юксалиши Амир Темур ва темурийлар замонида кузатилган. Мазкур феноменал давр ўз-ўзидан пайдо бўлмаган, тасодифий тарзда юзага келиб қолмаган, албатта. Адабиёт, меъморлик, тасвирий ва амалий санъат каби кўплаб йўналишларда инсониятга бетакрор дурдоналарни тақдим этган ушбу олтин асрнинг “Темурийлар Ренессанси” дея аталиши бежиз эмас. “Тадқиқотчи-олимларнинг фикрича, Шарқ, хусусан, Марказий Осиё минтақаси IX–XII ва XIV–XV асрларда бамисоли пўртанадек отилиб чиққан икки қудратли илмий-маданий юксалишнинг манбаи ҳисобланиб, жаҳоннинг бошқа минтақаларидаги Ренессанс жараёнларига ижобий таъсир кўрсатган Шарқ уйғониш даври – Шарқ Ренессанси сифатида дунё илмий жамоатчилиги томонидан ҳақли равишда тан олинган”, деган эди Ислом Каримов Самарқанддаги халқаро анжуманнинг очилиш маросимида. Кўхна ва навқирон шаҳарда ўтказилган яна бир халқаро анжуман – UNWTO Ижроия кенгаши 99-сессиясининг очилиш маросимида БМТнинг Жаҳон сайёҳлик ташкилоти Бош қотиби Талейб Рифаи: “Европа тарихида муҳим ўрин тутган Ренессанс, яъни Уйғониш даври аслида мана шу заминда анча илгари бошланганини таъкидламоқчиман ва замонавий маданият ҳамда цивилизация айнан шу минтақада пайдо бўлган, деб ишонч билан айтишим мумкин”, дея таъкидлаган. Мазкур маданий юксалиш даврида миниатюра санъати ҳам ривожланиб, европалик рассомлар ижодига катта таъсир кўрсатди. Бухоро, Ҳирот, Самарқанд, Исфаҳон, Табризнинг машҳур миниатюрачилари орасида, шубҳасиз, буюк мусаввир Камолиддин Беҳзод алоҳида мақомга эга. Унинг ижоди айнан темурий ҳукмдорлар ҳомийлигида гуллаб-яшнагани тарихдан маълум.

Камолиддин Беҳзод тасвирий санъати ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашидан ташқари уларни эстетик маданиятини ҳам ривожлантиради. Масалан, Соҳибқирон ҳарбий юришларда ҳам мусикий чолғулардан унумли фойдаланганини кўп мўйқаламига олган. Дейлик, шаҳар ёки қишлоққа хужум бошлашдан аввал, у ерга яширин равишда карнайчи ва ноғорачилар киритилган. Эрта тонгданоқ беҳосдан бу чолғу созларининг баланд янграши аҳолини довдиратиб, ҳарбийларга катта ёрдам берган. Шарафиддин Али Яздий

⁷ Дилдаги гап // Умид Сориев, Шукур Жаббор. Интервью. 2021 йил 16 сон.

1-TOM, 11-SON

(“Зафарнома”), Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Бобур асарларига ишланган миниатюралардаги тасвирланган жанг жараёнларида саркардаларни кўллаб-қуватлаб, уларни ўзларининг жанговор ва улуғвор ижролари билан руҳлантириш учун елкадош бўлиб “жанг қилаётган” карнайчи, сурнайчи ва ноғорачиларни кўриш мумкин.⁸

Беҳзод асарлари орқали ёшларни эстетик жиҳатдан тарбиялаш мақсадида ўқитувчи уларга табиатдаги гўзалликларни, шакл ва рангларнинг турлитуманлигини кўрсатиш муҳим. Болаларга қувонч, ҳаяжон бахш этган табиат гўзалликлари, сўз билан ифодалаб бўлмайдиган ранг бирикмалари узок вақтларгача уларнинг хотирасида қолади. Манзара, дарахтлар, барглари ва гулларнинг ўзига қараб расмини чизиш, уларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш орқали болалар табиатга кўпроқ қизиқадиган бўладилар. Бундай дарслар болаларга дунёни кенг ва атрофлича кўра олишга, шунингдек кўриш орқали олган таассуротлари доирасини кенгайтиришга, нарсалар ҳақида аниқ ва тўлиқ тушунчалар олишга ёрдам беради. Расм чизиш жараёнида болалар нарсаларнинг шакли, мутаносиблиги, фазодаги ҳолати, ранги ва оч-тўқлик нисбатларини диққат билан ўрганадилар. Беҳзод ҳам ўзича расмо бўлиб қолмаган. У энг аввало ибтидода, яъни боалалигида у ҳам томошабин бўлган. “Ҳаттотлар шоҳи” Султон Али Машҳадий, Ҳирот миниатюра мактабининг асосчиси Камолиддин Беҳзод ва китоб нақш устаси машҳур наққош Мавлоно Ёрий бадий кўлэзма дурдоналарини яратиш устида ишлаган юзлаб усталарга устозлик қилишган”⁹.

Шу маънода тасвирий санъат ўқув фани умумий ўрта таълим фанлари ичида маънавий соғлом авлод тарбияси масаласини ижобий ҳал этишда кенг имкониятларга эга эканлиги билан ажралиб туради. Чунки, айнан тасвирий санъат дарсларида санъат ва санъаткор олами, санъатнинг ижтимоий вазифаси ва ўзига хос хусусияти, унинг тасвирий, ифодавий “тили”ни ўрганиб бориш орқали ўқувчилар онгида ўқувчилар атроф-муҳит, тасвирий санъат ва меъморликдаги гўзалликларни кўра билиш, англаш, уларни баҳолаш, кадрлаш, уларни муҳофаза қилишни ўрганиб борадилар. Шунинг учун ҳам тасвирий санъат предметининг бош мақсади ўқувчиларда эстетик маданиятни ва бадий тафаккурни юксалтириш ҳамда тасвирий саводхонликни тарбиялашдан иборатдир.

⁸ Рюи Гонзалес де Клавихо. “Жизнь и деяния великого Темерлана; 1403-1406 йиллар Темурнинг Самарқанддаги саройи бўйлаб қилинган саёҳат давомида ёзилган кундалик” 136, 282-283 бетлар.

⁹ Амир Темур жаҳон тарихида / Масъул муҳаррир: Р.Қосимов. Муаллифлар жамоаси: С.Саидқосимов (раҳбар), А.Аҳмедов, Б.Аҳмедов ва бошқ.-Тошкент: “Шарқ”, 2006.-188 б.

1-TOM, 11-SON

Эстетик тарбия масалаларини ҳал этиш самарадорлиги кўп жиҳатдан бир қатор шартларга боғлиқ. Улардан бири мактаб ўқувчиларида элементар эстетик ғоялар ва тушунчаларни шакллантиришдир. Бу ишнинг асосий ёналиши ўқувчиларни санъатнинг турли турлари билан амалий таништириш, уларнинг эстетик идрокини ривожлантириш, оддий эстетик мулоҳазалар юрита олишдан иборат. Тасвирий санъат дарсларида болаларни эстетик тарбиялаш жараёни турли хил бадиий фаолият турларининг бирлигида амалга оширилиши керак: драматизация ўйинлари, эртақлар ёзиш, берилган мавзу бўйича турли хил хикоялар, шеър ёзиш ёки ўқиш; асарнинг табиатини ва уни ифодалаш усулларини тушуниш, бадиий тасвирнинг ички ҳаёти учун муסיқанинг органик киритилиши. Ишнинг ўйин усулларини амалга ошириш ҳам муҳимдир¹⁰.

Эстетик тарбия ва таълим билим, кўникма ва малакалар педагогикасидан маданий ривожланиш воситаларини ишлаб чиқиш орқали шахснинг юксак психик функцияларини ривожлантиришни таъминлайдиган ривожланиш педагогикасига ўтишда алоҳида муҳим рол ўйнай бошлайди. Умумтаълим мактабида қўлланиладиган таълимнинг турли ташкилий шакллари орасида дарс ўзининг этакчи ролини сақлаб қолишда давом этмоқда. Таълим жараёни самарадорлигининг энг муҳим шартларидан бири таълим жараёнини ташкил этишнинг анъанавий ва ноанъанавий шаклларини амалга оширишдир.

Ноанъанавий дарслар янги элементларни ўз ичига олади; улар ташқи рамкани, ўтказиш жойини ўзгартириши мумкин; дастурдан ташқари материалдан фойдаланилади. Улар жамоавий ва индивидуал фаолиятнинг бирлиги билан тавсифланади; турли ижодий касб эгаларини (актёрлар, рассомлар, ёзувчилар, муסיқачилар) жалб қилиш; янги ахборот технологияларидан фойдаланиш; талабаларни синфдаги фаол фаолиятга максимал даражада жалб қилиш. Дарсни тайёрлаш учун талабалар орасидан вақтинчалик ташаббус гуруҳи тузилиши мумкин; Дарсдаги ҳиссий оҳангнинг асоси ўйин-кулги эмас, балки ўйин-кулги ва иштиёқдир. Бундай дарслар талабаларнинг мотивацион ва когнитив даражасини оширади, жамоада ишлаш учун қулай муҳит яратади; психологик тўсиқларни олиб ташлашга хизмат қилади.

¹⁰ Воронина В. Л. *Ислам и изобразительное искусство // Народы Азии и Африки. 1965. - № 5. - С. 121 - 126.*

